

ZSÁMBÉK ROMJAI – SZÍNHÁZ ÉS MŰEMLÉKVÉDELLEM

*Ott hagytam szürke estben
az Egyedülvalót,
reá gyölcset se tettem,
nem vontam takarót.
Most hordom homlokomban
a szent, csodás romot,
megóvó csont-tokomban
ez alabástromot:
mint drága régi csipkét,
védő-üveg alatti,
mint szép oltári kincsét
ládában óvja pap.
Mert nincs őrzője néki,
s oly bús-árván borong,
mint puszta, faluvégi
buckán egy sárga csont.*

*Tekintsd e művet, Isten,
hisz nem vagy vak s halott,
küldd mellé, hogy segítsen,
két szárnyas angyalod!
S ha nincs felépítője
s ki rakjon új falat,
hadd óvja meg belőle,
bár azt, mi megmaradt!
Járják körülbe karddal,
csapdosván a mezőt,
s kergesse égi kardal
az öldöklő időt.*

Zsámbék romjainál írta ezt a verset Jékelyi Zoltán.

Híí tükre ez annak a lelkiállapotnak, amit az ember átél, ha megáll egy-egy sok százada született épület mellett, mely magán viseli egyszerre megalkotói erejét, gondolatait, törekvéseit és a hosszú évszázadok nyomát, melyek során az ember és természet romboló szándékainak is ellenállva őriz meg valami nagyon fontosat egy ilyen vár vagy templomrom.

Nem a mulandóságról szólnak ezek a helyek, hanem éppen az egyik legemberibb vágy, az elmúlásnak ellenállni igyekvő törekvés erejét és lehetőségeit élhetjük át révükön.

A költő vágya a zsámbéki romok tövében az volt: „kergesse égi karddal / az öldöklő időt”.

Talán valami ilyen érzés indítja azokat is, akik azzal próbálkoznak, hogy az élő művészet alkotásait mutassák meg, hozzák létre egy-egy ilyen „Egyedülvaló” történelmi helyszínen.

Mikor a történelmi színhely egy hozzá valamilyen módon illeszkedő és persze hozzá méltó műalkotással találkozik, akkor az alkotást létrehozók és a nézők együtt élik át azt a máshoz nehezen hasonlítható érzést, amelyben a színhely megnyit és ráhangol olyan élmények kifejezésére és befogadására, melyekre máshol talán kevésbé volnánk fogékonyak.

Aki átélte már ezt, az előtt nem kétséges, hogy „az öldöklő idő” ellen szól, ha nem marad egy-egy ilyen

„Egyedülvaló” hely „bús-árván borongó” omladék, hanem védelme, megóvása részeként ilyen eseményeknek ad helyet.

Egy érdekes angliai tapasztalat mutatja, mennyire szükséges kezelése is elképzelhető a műemlékek, romok, mint épületek fizikai és szellemi értelemben vett védelme kérdéseinek.

Wales szép tájait járva, többé-kevésbé romos középkori épületmaradványok, várak, templomok romjai bőséggel találhatóak. Bár a szigetországi éghajlatról hallottak miatt is meglepőnek tűnik, de majd mindegyik ilyen helyen nyaranta rendszeresek a szabadtéri kulturális események, koncertek, történelmi cseményjátékok, az egyik helyen évente egy-egy Shakespeare mű bemutatója, másutt más színházi előadás.

Kis települések sorában jönnek létre ezek az események. Ezért ha túl vagyunk a csodálkozáson, hogy az esősnek gondolt országban mennyi nyaranta a szabadtéri előadás, következik a másik csodálkozni való: honnan lehet ezeknek a kis településeknek pénze ilyen rendezvények szervezésére.

A válasz meglepően egyszerű. A műemlékvédelemért felelős országos szervezet nem csak az épületek építészeti-fizikai védelmét végzi, hanem van egy olyan elkülönített pénzalapja, melyből pályázati úton támogatja az ilyen rendezvények létrehozását.

Itthon mi, ilyen rendezvényeket szervezők, nem is azt irigyeljük legjobban, hogy ott a műemlékvédelem pénzt ad ilyen rendezvények szervezésére.

Sokkal inkább vágyunk arra, hogy az a szemlélet, mely nem „betolakodóknak” tekinti az ilyen eseményeket, hanem a teljes értelmű műemlékvédelem szerves részeként kezeli, ilyen egyértelműséggel nyerjen kifejezést. Ez az igazán irigyléreméltó számunkra.

Mert ha az ember egy ilyen hely közelében él és dolgozik, különösen belső, erős és személyes érzelmeket táplál rendszerint ezeknek az egyedülvaló értékeknek a védelmével kapcsolatban és egyértelmű számára, hogy ezeknek a helyeknek a védelme alapvető. Hogy csak nagyon sok figyelemmel és alázattal közelíthetünk hozzájuk minden szempontból és nem arról van szó, hogy „praktikusan kezelhető” díszletként akarnák „alkalmazni” azokat.

Az azonban, hogy ilyen eseményeket teljes tiszteletbentartásuk mellett befogadjanak ezek a helyek, szintén védelmük érdeke és része véleményünk szerint.

Senki nem vitatja, hogy ezeknek az épületeknek a védelme nem szenvedhet csorbát, hogy szigorú előírások betartása mellett csak az elsődleges érték védelme lehet a kiindulópont. Azonban elengedhetetlen lenne, hogy a rendezvények befogadására is figyelemmel együtt gondolhassuk át az ilyen jellegű lehetőségek és tiltások rendszerét.

Két esetet szeretnénk ezzel kapcsolatban részletesen bemutatni, melyek közös tanulsága mutatja a probléma lényegét.

Gyulán 1964 óta működik a vár udvarán az a Várszínház, mely azóta jelentős rangot vívott ki magának a hazai és nemzetközi kulturális életben. A kitűnő akusztikájú vár-

udvaron a 9x9 méteres színpad és 411 személyes nézőtér operák – közöttük Erkel művek, hiszen az ő szülővárosáról van szó –, történelmi drámák, balett-estek, nagyzenekari koncertek befogadására alkalmas, és ezzel a műsorszerkezettel vált népszerűvé az utóbbi 34 évben.

A nyolcvanas évek végén a Várszínház és az akkori kezelő, a Békés Megyei Tanács kezdeményezésére, és az utóbbi által biztosított 20 millió forint támogatással kezdődtek el a halaszthatatlanná vált állagmegóvási munkák. Ekkor minden fél egyetértett abban, hogy a vár hármaskörű funkciója – a műemléki, a múzeumi és a színházi – együttes figyelembe vétele az állagmegóvás szempontjából a kiindulópont.

1989 és 1992 között a munkálatok első üteme lezajlott, ami természetesen a színház működésének szűkítésével járt.

A igazi baj azonban csak ezután kezdődött. Az új tervkoncepció ellentétben az előző tervtanácsi döntésekkel egy nagy méretű rekonstrukciós épületrövidítést akar kivitelezni. Egy, a várépítés kezdetén valószínűleg létező, de a várvédelmi szempontok miatt néhány év után lebontott loggia rekonstrukciójával akarja körbeépíteni a várudvart, betakarni az évszázados falakat.

A színházi funkcióval kapcsolatban pedig ez a terv előbb az eredeti elképzelésekkel ellentétben a teljes kitiltást, majd egy egészen korlátozott, kizárólag kamaraszínházi jellegű, majdnem csak monodrámák előadására alkalmas elhelyezést ajánlott a Várszínház és az ahhoz ragaszkodó város számára.

1991 óta folyik a huzavona. A Várszínház azt természetesnek találja, ha valódi érdekegyeztetés folyik, hiszen az így lenne rendjén, ha több félnek kell egy közös problémát megoldania.

Azonban a műemlékvédelmi hivatal tervtanácsaira nem mindig hívták a másik fél képviselőit vagy az általuk javasolt független szakértőket, arra kényszerítve őket, hogy egy arra szolgáló szakmai fórumon zajló szakszerű érdekegyeztetés helyett „fűhöz-fához” kelljen segítségül fordulniuk, ami a problémák kezelésének szerintük sem megfelelő útja. Így aztán az ügygel foglalkozott a KTM, az MKM, a Megyei Önkormányzat, az Országgyűlés Kulturális Bizottsága.

És hiába próbálkozott a színház egy olyan kompromisszumos javaslattal, melyben saját működése jelentős korlátozását is elfogadva azt szerette volna elérni, hogy az egész várudvar körbeépítése helyett, a loggia felépítését csak azon a szakaszon végezzék el, ahol a múzeum megközelítésének megkönnyítése révén valamilyen gyakorlati funkcióval is felruházott értelme van. Bár már ezzel is 120 hellyel csökkenne a nézőtér befogadóképessége, ami nehéz feladat elé állítaná a színház működtetőit, de legalább megmaradhatna az az elrendezés és az a színpadméret, mely még szűkösen, de lehetővé tenné a színház sokszínű és 35 év alatt kialakított profiljának megtartását. És a csata folyik tovább.

Zsámbékon a csodálatos romtemplom környezetében 15 évvel ezelőtt indult meg a Zsámbéki Szombatok színházi és hangversenysorozata.

Itt a rendezvény kialakítása alapkonceptiója a környezethez való alkalmazkodás. Nem a környezet díszletekkel, bonyolult színháztechnikai vagy nézőtéri elemekkel vál-

toztatott, takart tere, hanem éppen a környezet változatlan eredetiségéhez adaptált előadások szolgálják egyrészt a templomrom iránti mély tisztelet kifejezését és ezzel együtt azt az egységiséget is, mely más játszóhelyektől megkülönbözteti ezt a helyet.

Nem épül az egész idényre ott álló nézőtéri konstrukció. Minden előadás végén azonnal elkerülnek a térből a színház és nézőtér részei.

A 15 év alatt kialakult profilt éppen az határozza meg, hogy a lenyűgöző romok egy-egy szögletébe egy-egy estére szinte teljesen díszletek nélkül természetes környezetben jön létre az adott rész hangulatához, jellegéhez illeszkedő előadás.

Ez persze – sajnos keserűen meg kell jegyeznünk – manapság leginkább az abszurd drámáknak kedvez, mert a romot körülvevő alumíniumkerítésen ott a tábla – Építési terület, belépni szigorúan tilos! – és téglakupacok, betonkeverők gyűrűjében áll immár 12 éve az Egyedülvaló.

Zsámbékon is a helyiek kezdeményezése is hozzájárult, hogy 1985-ben a halaszthatatlannak ítélt, a környezetszennyezés hatására a mészrózsa rohamos károsodásából eredő problémák megoldása érdekében meginduljanak a munkálatok. Itt is hozzájárult a megye ahhoz, hogy a műemlékvédelmi munkák megkezdéséhez szükséges pincetőmedékelések és megerősítések megvalósuljanak. Ezek után itt is örömmel várták az állagmegóvási munkák megindulását.

Azonban itt is megváltozott menet közben a koncepció.

Különböző okokra hivatkozva itt is jelentős kiegészítő hozzáépítések indultak, és a körülöttük fellángoló viták miatt zajló huzavona közben; a kövekre újabb rétegek rakódtak, és egyes részeken a korábbi vegyi folyamatok a mészrózsa homokká válásában a végkifejletig jutottak, mert az eredetileg 1989-re, a Műemlékvédelmi Világszervezetnek a rom első állagmegóvását 100 évvel ezelőtt elvégző Möller István tiszteletére itt rendezett konferenciájára idejére tervezett a kövek védelmére szolgáló munkálatok befejezése helyett immár 12. éve az új tervkonceptió alapján folyó hozzáépítések okán, mint építési területet zárták le és tették megközelíthetetlenné a látogatók előtt a romot. A műemléki funkció szempontjából is ellentmondásosnak tűnik akár a várudvar, vagy a templomrom körbeépítése.

Szakmai körökben is vitát vált ki, hogy a hozzáépítésekkel teljesebben ki egy-egy ilyen épületmaradvány műemléki funkciója vagy a magyar műemlékvédelmi építészet kezdetének világhírűvé vált nagy alakja Möller István zsámbéki munkája során kikristályosodott elvei alapján világszerte elterjedt másik szemlélet, melynek lényege a feltételezett kiegészítések helyett ilyen romok esetében az ép és eredeti részek teljes alázattal való védelme és változás nélküli megtartása. Mert egy ilyen romként megmaradt épület esetében a romlás által feltáruló szerkezet megőrzése sokkal mélyebben ható élmény a látogatók számára is, mintha építészettörténetet bemutató makettyszerű kiegészítésekkel veszik azt körül. Ebben a vitában természetesen nem tudunk és nem akarunk mi magunk állást foglalni. Anélkül azonban, hogy az adott esetekben születő egyedi döntéseket az összes tényező feltárása nélkül próbálnánk vitatni, egy dolog egyértelműnek látszik.

A két fenti és a többi fel nem sorolt, tengeri kigyóvá nőtt történet közös problémája az, hogy nincs meg a műemlék védelméért nem fizikai, hanem szellemi értelemben munkálkodók számára a folyamaton belül a valós lehetőség arra, hogy az elképzelések kialakításában a szempontok teljeskörű figyelembevételével folytathassanak vitát. Ezért történik az, hogy ezeket az érveket más fórumokon kénytelenek elmondani az érdekeltek. Így pedig áldatlan torzsalkodásnak tűnik, egy önálló hivatal saját belső műemlék építészeti ügyébe való okvetetlenkedő beavatkozásnak látszik a közösnek tekintett ügy érdekében a legjobb szándékkal felhozott más szempontokat is figyelembe vevő vélemény nyilvánítása.

Az ebből eredő áldatlan viták helyett sokat segíthetne az, ha a hivatalnak lenne olyan szakértőkből álló csoportja, mely a szellemi védelem körébe tartozó funkciók problémái megértésében, és a különböző funkciók kapcsolata megteremtésének érdekében való egyeztetésben képes lenne a közvetítő szerepet betölteni a műemlékvédelmi tervezési és kivitelezési folyamatokban résztvevő szakembereknek a szakszerű fizikai védelem érdekében kialakított elképzelései és a szellemi értelemben vett védelem részét jelentő különböző funkciók megvalósítására törekvő kezdeményezések feltételeinek kialakítása, mint a fizikai védelemmel egyenértékűnek tekinthető feladatok között. Így válhatna teljessé a használat rendjének megfelelő szabályozása is.

A várszínházak és fesztiválok súlyos terheket is vállalva igyekeznek a műemléki funkció teljes tiszteletbentartása mellett működni, hiszen eltűnt a szegedi dóm tövéből az állandó, vagy Szentendre főteréről az egész nyáron át álló nézőtéri építmény, és ezzel jelentősen emelkedtek az adott helyeken a mobil rendszerek építésének és bontásának révén a rendezők anyagi terhei.

A többletterhek vállalására való készség, valamint a helyet tiszteletben tartó szemlélet bizonyítékai sorolhatóak lennének még. Azonban ezzel együtt sok esetben - szándékuk ellenére - kerülnek szembe az ilyen szemléletű rendezvények szervezői elemi szövetségeseikkel, a műemlékvédelemmel foglalkozókkal, miközben meg másutt akár disco működhet különösebb korlátozás nélkül olyan helyen, ahol talán mégsem éppen az lenne a leginkább a környezethez illő forma. Ennek a környezethez méltó, az épületek védelméhez ily módon új szellemi tartalmakkal hozzájáruló formák támogatása, és a méltatlan használatból való megóvása egyaránt megkövetelné, hogy ennek megfelelő szervezeti keretei teremthessenek meg a műemlékvédelem rendszerén belül.

Hogy ne tűnjenek betolakodóknak, hogy ne kezeltesenek kívülálló okvetetlenkedőkként, hogy ne kényszerüljenek az ügyek megoldásának „feljelentős” típusú útjait járó és ezért ellenszenves értetlenkedőknek tűnő ellenfeleknek azok, akik a maguk eszközeivel a közös ügy érdekében szeretnének tenni. Mert azt szeretnék, ne az az érzés töltse el a látogatót egy-egy rom tövében, hogy *„...nincs őrzője néki, / s oly búsz-árván borong, / minti pusztá, faluvégi / buckán egy sárga csont.”*

Levéltervezet

Az országos választmány decemberi ülésén a résztvevők megismerkedtek a műemléki környezetben működő színházak és művészeti fesztiválok problémáival, közöttük részletesen a Gyulai Várszínház és a Zsámbéki Szombatok helyzetével.

A konkrét kérdések nyomán megfogalmazható közös tanulságok alapján megfogalmazott javaslat és kérdés a következő.

A Magyar Színházművészeti Szövetség Szabadtéri Színházi Tagozata arra szeretné kérni az Országos Műemlékvédelmi Hivatalt, hogy hozzák létre annak az érdekegyeztető folyamatnak a szakmai és szervezeti kereteit, melyben lehetőség nyílna arra, hogy a műemlékek védelme, állagmegóvásuk és bemutatásuk mellett, az ezekkel azonos célú védelmet teljesítő funkciók feltételi kialakítására és biztosítására mindkét fél szakmai szempontjait figyelembe vevő egyeztetés alapján kerülhessen sor.

Az ezekkel kapcsolatos kérdések eldöntésében legyen meg ezen funkciók megvalósítóinak is a konkrét és valós lehetősége arra, hogy a tervezés és kivitelezés folyamatában véleményüket kifejhessék és szempontjaik figyelembevételét kérhessék.

A színházi és más kulturális események működési feltételei kialakításának műemlékvédelmi és színházi, fesztiválszervezői szakmai szempontjai általános alapelveinek kialakítására és egy-egy folyamatban lévő konkrét ügyben a műemléki tervezést végző építész szakemberek és a használók közötti érdekegyeztetésben való közvetítésre lenne szükség.

Erre a feladatra, tehát a mindkét oldal szakmai szempontjait figyelembe venni képes közös megoldások keresésének segítségére, hasznosnak látszana a hivatal keretében egy olyan munkacsoport létrehozása, mely az ilyen kérdések megoldási lehetőségeinek hazai és külföldi tapasztalatait összegezné, és tanácsadó, érdekközvetítő szerepet tudna vállalni konkrét esetekben a felmerülő kérdések megoldásában a műemlékvédelmi építész tervezők és a használók számára egyaránt.

Kérnénk ezt azért, hogy ne a meddő szembenállás és kölcsönös sértések és sértődések és különböző, a valódi döntési folyamaton kívüli utakra kényszerülő és ezzel nem megoldást csak további félreértéseket okozó helyzetek útvesztőiben vergődjünk, mialatt fontos dolgok megoldása húzódik-halasztódik beláthatatlan ideig.